

VOIT KRISZTINA

A magyar közgyűjteményrendszer történetének vázlata a századfordulótól 1949-ig. II.

1916-ban lemondott Fraknói Vilmos, és vele távozott Szalay Imre is, a helyettese, a Magyar Nemzeti Múzeum egykori igazgatója. Fraknói közel húsz esztendő töl-
tött a Főfelügyelőség élén, és lemondását feltehetően nemcsak „alkonyához eljutott
élete” indokolta,¹ de talán közrejátszottak ebben a kettős távozásban azok a „reform-
mok” is, amelyeket az új kultuszminiszter, Jankovich Béla kezdeményezett. Mihalik
igyekezett ezt maximálisan magáénak vallani, továbbfejleszteni és végrehajtani.

Jankovich Béla kézjegyével ellátott leirat közli azokat az új irányelveket, „ame-
lyeknek megvalósulását — a miniszter szavaival — örömmel látnám és amelynek
megoldását bizalommal bízom a t. Orsz. Főfelügyelőség kipróbált úgyszeretetére.”²
Jankovich kifejti, hogy az elmúlt időszak során a

„minden támogatásra méltó intézmények mellett olyanok is létesültek, amelyek aligha életképesek,
amelyeknek az állam részéről való anyagi támogatása tehát, mely egyetlen léterejük — a nemzeti köz-
művelődés ügyének előmozdítása helyett szükségkép az erők szétforgácsolásával jár. . . . a jövő feladatát
abban kell látnom, hogy ez, ismétlem egyébként tiszteletre-méltó, de eredményeiben célra nem vezető,
sőt az igazi érdekek szempontjából határozottan káros törekvéseknek gát vétessék s a vidéki múzeumi
és könyvtárügy fejlődése a t. Főfelügyelőség kívánságának is megfelelő egészséges irányba tereltessek.
. . . ismeretes, hogy a vidéki gyűjtemények egy része belső értékre nézve nem eléggé jelentős, más részük
pedig olyan helyen létesült, ahol az, habár önmagában véve talán becses és értékes anyag, azonban kel-
lő szellemi élet híján, avagy helyi elszigeteltség folytán a nemzeti közművelődés ügyére nézve gyakorlati
értéket nem képvisel . . . ”

Ezeknek a helyi gyűjteményeknek a támogatását — véleménye szerint — *teljesen
a társadalomra* [a miniszter kiemelése] kellene hagyni, s az államnak amúgy is szűkös
erejét csak a nagyobb jelentőségű gyűjteményeknek korlátozottabb számú, de annál
hatályosabb támogatására s fejlesztésére fordítani.

¹ Fraknói az őt a lemondástól visszatartani akaróknak meg is írja: „. . . több év óta meg vagyok győ-
ződve afelől, hogy előrehaladott korom, egészségi állapotom és a munkaképességemben beállott csök-
kenés a főfelügyelői állással járó köteleességek teljesítésére képtelenné tesznek. Ehhez újabban az a ta-
pasztalás is járult, hogy a főfelügyelőség előterjesztései részére a közoktatásügyi kormánynál nem vagyok
képes azt a tiszteletet és figyelmet biztosítani, amely az ország legkiválóbb szakférfaiból álló két évtizeden
át önzetlen áldozatkészséggel és hazafias lelkesedéssel működő testületet megilleti. [. . .] nincs kétségem
az iránt, hogy utódom hatékonyabb tevékenységet fog kifejteni és sikeresebben fogja a főfelügyelőséget
a kitűzött célok felé vezetni.” OSZK Kézirattár, Levelestár. Fraknói levelei ifj. Szász Károlyhoz. 1916.
Wien május 11.

² Múzeumi és Könyvtári Értesítő (továbbiakban: Muz. Kvt. Ért.) 1915. 151.

Melyek ezek a kiemelt helyek? Elsősorban az egyetemmel vagy főiskolával rendelkező nagyobb városok, vagy egy-egy vidék történeti jelentőségét kiemelő, akár nemzetközi jelentőségűvé is emelhető gyűjtemények, így a leirat szerint a Tátramúzeum, vagy a dunántúli Balaton-múzeum, vagy a bányászati akadémiák mellett bányászati múzeum lenne a támogatásra méltóbb. A képzőművészeti gyűjtemények esetében a Szépművészeti Múzeumon kívül a helyi művésztelepek mellett létrehozandó intézmények az itt élők, vagy a vármegye híres művészeinek alkotásait gyűjtésük elsősorban, mert így biztosítani lehetne ezek megőrzését, másfelől „az illető hely vagy vármegye kegyeletessége lerovásának is alkalmas módjával szolgálna. . .”. Tehát itt is a „társadalmi támogatás”-ra hárulna a gyűjtemények kezelése, és az állam kivonulása ekként mint a fejlődés további előmozdítása ideológizálódik meg.

Hol van már az a hőskor, amikor egyenként örvendeztek az állami felügyeletet elismerő intézményeknek, amikor ezek számszerű növekedésében a közműveltség terjedésének lámpásocskáit látták, a társadalom szellemi emelkedésének bizonyítékaként!

Mihalik készségesen áll ennek az új koncepciónak a szolgálatába. Úgy látja, hogy a Tanács által létesített új népkönyvtárak, illetve a könyvtárkezelők jutalmazására szánt összegek megtakarításával, ezeket inkább városi közművelődési könyvtárak létesítésére lehetne fordítani. Ez az összeg mintegy 85 ezer korona évente. Továbbá megvonandónak tartja a különféle közművelődési egyesületeknek szánt összegeket, azzal az indoklással, hogy ezek népkönyvtárak alapítására használták fel a segélyeket. Célszerűbbnek tartja, hogy ezt a tevékenységet maga a Tanács végzi és maga használja fel az összegeket. Az egyesületek egyéb tevékenységi körükben pedig álljanak a saját lábukra, pontosabban tartsák el magukat.

Mihalik a kiemelt városokat fontosságuk sorrendjében az ábécé betűivel jelöli meg, így A, B, C és D kategóriákba rangsorolva a nagyobb városok, majd végig, a Z betűig a kisebbek, vagy támogatást egyáltalán nem érdemlők következnek. Részletes terveket készít e szisztéma alapján a fejlesztésre egészen 1930-ig. Az ő szeme előtt is³ az angol-amerikai *public library* könyvtárak sikere lebeg, ahogyan ő fogalmaz: „Ezzel elérnök azt, ami az angol-amerikai »Public-library«-típusú könyvtáraknál oly sikeresen bevált: a tudós és közkönyvtárak összeolvadását.”⁴

Huszonkilenc közművelődési könyvtár felállítását tervezi mintegy tizenhárom év leforgása alatt, s számításai szerint ezekben a könyvállomány mintegy hét és fél milliót tenne ki. A kiemelt városok a következők: Esztergom, Győr, Kaposvár, Magyaróvár, Nagykanizsa, Pécs, Sopron, Szekszárd, Veszprém, Jászberény, Kecskemét, Szabadka, Debrecen, Hódmezővásárhely, Karcag, Nagybecskerek, Nyíregyháza, Szentest, Balassagyarmat, Eger, Nagyszőlős, Nyitra, Rimaszombat, Sátoraljaújhely, Csíkszereda, Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy, Székelyudvarhely, Torda.

A múzeumok esetében pedig ugyancsak rangsorolt kategóriákba soroltatnak be az egyes gyűjtemények, fontosságuk és a segélyezés mértéke szerint. Itt jegyeznénk

³ Még FRAKNÓI Vilmos is közöl lelkes hangú cikket az amerikai közkönyvtárügy és a *public library* sikereiről a Múzeumi és Könyvtári Értesítőben, *Egy amerikai közkönyvtár* címmel. 1913. 97–105.

⁴ Muz. Kvt. Ért. 1915. 163.

meg, hogy a régi gyakorlatban az egyes évenkénti segélyösszegeket mindig a felügyelők jelentései nyomán, a felmerülő célokra, szükségletekre utalványozták.

Az I. csoportba sorolt gyűjtemények a következők:

Arad. Közművelődési Ház; Debrecen, Városi Múzeum és a Ref. Főiskola Múzeuma és Könyvtára; Kassa, Felső-magyarországi Rákóczi Múzeum; Marosvásárhely, Közművelődési Ház; Pécs, Városi Múzeum; Pozsony, Városi Múzeum és az Orvosi és Természettudományi Egyesület Múzeuma; Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum; Szombathely, Vasvármegyei Múzeum; Szeged, Somogyi Könyvtár és Városi Múzeum; Temesvár, Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum és a Délmagyarországi Természettudományi Múzeum.

Az e csoportba tartozó gyűjtemények számíthatnak állandó és biztos állami támogatásra, míg a második kategóriába sorolt 32 gyűjtemény segélyezését bármikor felfüggeszthetik. A harmadik, illetve negyedik kategóriába tartozó mintegy 50 gyűjtemény felett az állami felügyeletet továbbra is fenn kívánják tartani, de segélyezésük esetleges, vagy teljesen elmarad.

Néhány múzeum vagy történeti értékű könyvgyűjtemény közművelődési könyvtárrá való fejlesztését ugyanekkor Mihalik kilátásba helyezi. A kiválasztás indokait talán területi elvek adták, mindenesetre a válogatás olyanokat is érint, amelyek eddig is kiemelten kaptak támogatást, mint például az aradi Közművelődési Ház, amelynek Könyvtárát említik, vagy a marosvásárhelyi Közművelődési Házét. A múzeumi könyvtárak közül a balassagyarmati, a beszercebányai, a békéscsabai, a kiskunfélegyházi, a nyitrai, a rimaszombati, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum, a szombathelyi, veszprémi múzeum könyvtárai „fokozatosan nagyobb közművelődési könyvtárakká volnának fejlesztendőek” — mondja Mihalik reformtervezete.⁵

Feltűnő, hogy ugyanezek a múzeumok viszont nem, vagy csekély támogatást kapnának, tehát egyértelműen egy csak könyvtár-centrikus fejlesztési koncepcióról van szó. Néhány, a Főfelügyelőség hatáskörébe tartozó városi könyvtár is szerepel a felsorolásban, így a budapesti Budai-Könyvtár (egykori egyesület) győri városi közkönyvtár, kecskeméti városi, komáromi vármegyei, losonci városi, máramarosszigeti Közművelődési Házé, nagyszombati és nagyváradai városi, székelyudvarhelyi Ref. Kollégium könyvtára, temesvári városi, verseci városi, zombori városi könyvtárak. A többiek a jövőben csak saját erejükben bízhatnak. A Főfelügyelőség hatáskörébe ekkor mintegy 90 gyűjtemény tartozott, közülük 12 számára biztosítják a rendszeres támogatást, mintegy 40 000 korona összeggel, a feltételeesen engedélyezett summa mintegy 33 000 korona. E kettő együttesen sem éri el azt a 85 000 koronát meghaladó összeget, amelyet Mihalik tervezete a közművelődési könyvtárügy fejlesztésére kívánt fordítani. Csak összehasonlításként jegyezzük meg, hogy például 1907-ben a Főfelügyelőség 182 ezer korona államsegélyt osztott ki ugyanezen gyűjteményeknek. De még 1914-ben is 125 750 koronás fedezet állt rendelkezésére, szemben a Tanács 71 000 koronájával. Mindenesetre a miniszteri dicséret nem maradt el, és

⁵ Muz. Kvt. Ért. 1916. 65.

Jankovich 1916 májusában Mihalik reformtervezetére és az új költségcsoportosítási javaslatára válaszolva kinyilvánítja, hogy

„... előterjesztett tervezetet szívesen fogadtam s örömmel üdvözlöm, mint olyan tervezetét, mely a vidéki múzeumok és könyvtári ügy újjászervezését, az általam megjelölt irányelvek alapján *helyesen* alapozza meg s azzal a reménnyel biztat, hogy a megteremtett új alapon a nagy közművelődési ügy sikerrel lesz felépíthető... Ugyancsak helyeslő tudomásul vettem — folytatja a miniszteri leirat —, hogy a t. Országos Főfelügyelőség a hatáskörébe tartozó könyvtárak közül többnek az Orsz. Tanács hatáskörébe való átutalása s *nagyobb közművelődési könyvtárrá* való fejlesztése gondolatával foglalkozik s fölhatalmazom a t. Orsz. Főfelügyelőséget, hogy jelen leiratom alapján az Orsz. Tanácsnál a kezdeményező lépéseket hivatalosan tegye meg...”⁶

Nem tudjuk bizonyosan, hogy a Tanács szerepének megerősödésében, illetve az új közművelődési könyvtári koncepció létrejöttében milyen és mekkora szerep jutott annak a két személyiségnek, akik ebben a periódusban már ott vannak a Tanács tagjai között: Szabó Ervin és Klebelsberg Kunó. Az a Szabó Ervin, akit jelenkori szakirodalmunk a *public library* egyedüli harcosának ismer. De, mint láttuk, Wlaszicstól Apponyin át, Fraknói Vilmosig, sőt Mihalik József is, mindnyájan az angol-amerikai *public library* lelkes csodálói voltak.

Szabó Ervin így korántsem volt nézeteivel egyedül.

Klebelsberg pedig, akit éppen Jankovich emelt maga mellé az adminisztratív államtitkári székbe, a Julianus egyesület megalapításával ugyancsak a közműveltség emelésének nagy ügyét kívánta szolgálni. Tudjuk, hogy a Julianus egyesület nép- és vándorkönyvtári alapításait éppen a Tanács is segítette, könyvtárkezelőit évenként jutalmazta. 1912-ben Klebelsberg egy *Emlékiratot* nyújtott be, az eddigi ellátatlan „folyami és tavi hajósnepek olvasmánnal való ellátása tárgyában.” Ebben kifejti, hogy „A magyar népnek olyan töredékéről van tehát szó, mely elég jelentékeny számánál fogva is figyelmet érdemel, a kultúra iránt tanúsított ritka fogékonyságáért pedig külön támogatásra érdemes”, kivált gyermekeik iskoláztatásának megoldására kívánatos könyvvel való ellátásuk és a téli hónapokban számukra tanfolyamok szervezése. A cél: nehogy „... a jövő magyar hajós-nemzedék tudatlan legyen, mely azután a gazdasági versenyben nem állhatna meg”.⁷ Mindehhez természetesen a Tanács anyagi segítségét kéri.

1917-ben Klebelsbergét valóságos belső titkos tanácsosi címmel tüntetik ki. Talán érdemes idéznünk köszöntő szavaiból egyetlen, a későbbi beszédekből oly ismerős hangvételű mondatot: „... a szellemi termelés minden műhelyében elő kell készíteni az eljövendő békét, a nemzet megújulását.”⁸

Igen, az eljövendő béke immár három esztendeje hiába várat magára. Ezeknek az éveknak a Tanács és a Főfelügyelőség életében is meghatározó szerepe van, amennyiben egyre több és több olyan feladatot kell ellátnia, megoldania, amelyek elé a háborús és a háború okozta új jelenségek állítják. A Főfelügyelőség „múzeumi szempontból is maradandó emléket óhajtván állítani a háborúnak” — 1915 elején megbízza Divald Kornélt, a Főfelügyelőség régészeti szakmegbízottját, hogy Sáros vármegye

⁶ Muz. Kvt. Ért. 1916. 61–62.

⁷ Magyar Országos Levéltár (továbbiakban OL) K 736. 1. cs. 318.

⁸ Muz. Kvt. Ért. 1917. 55.

„határos északi részén a folyamatban lévő háborúban az oda történt ellenséges betörés által okozott károk” fényképfelvételeit készítse el. A megbízás főleg a harcterek nevezetesebb pontjainak, községeinek, a rommá lett műemlékek és egyéb nevezetes épületek, vitéz katonáink és az ellenség által épített lövészárkok, fedezékek, kötözőhelyek, harctéri temetők, stb. fényképfelvételeinek elkészítésére szólt. Minthogy pedig az a veszély forgott fenn, „hogy a szóban forgó emlékek egy részét a földműves nép csakhamar eltünteti”, kötelezik őt a leghamarabbi, már májusban történő elutazásra. Divald, aki eddig e táj művészeti emlékeit, műemlékeit írta le és gyűjtötte, most 72 felvételt el is készít Sáros megyében és 31 darabot „Zemplén orosz dűlta vidékén”.⁹

A háború emlékei és múzeumaink címmel Divald maga is kifejti a háborús emlékek gyűjtésének fontosságáról vallott nézeteit.¹⁰ Az Országos Kárpát Egyesület, ill. a Székesfővárosi Múzeum felhívásokat bocsátanak ki az emlékek tervszerű és tudatos gyűjtésének előmozdítására. Tervbe veszik egy Országos hadiemlékmúzeum felállítását is.

De a *Múzeumi és Könyvtári Értesítő* hasábjain hamarosan megjelennek a szakma hősi halottainak nevei. Mihalik számba veszi a háborús állapotban lévő gyűjtemények helyzetét, *Intézményeink és a háború* címmel ugyancsak 1915-ben.¹¹ Ekkor a háborús károk még elenyészőek, a gyűjtemények ugyan javarészt megszűntek élni, buzgó őreik a harctereken. De egy esztendő múltán már a Főfelügyelőségnek „A fémtárgyaknak hadicélokra való kötelező beszolgáltatása ügyében” kell rendelkeznie és a múzeumi értékű tárgyanyag mentesítéséről gondoskodnia.¹²

A felállított bizottság Radisics Jenő, az Iparművészeti Múzeum igazgatójának előnöklete alatt alakult meg. Tagjai többek között Supka Géza, Mihalik József, Gerevich Tibor, akik személyesen keresték fel a Magyar Szent Korona Országos Fémközpontja helyiségeit, illetve a tüzérségi hadiszertárakat a fővárosban és a megyeszékhelyen, ahol a begyűjtött, behurcolt és beolvasztás előtt álló fémtárgytömegeből kiválogatták a múzeumi értékű tárgyakat. Miután a rendelet a konyhai edények beszolgáltatásától a templomi csengettyűkön, gyertyatartókon és harangokon át minden fémtárgyra kiterjedt, a bejárás és a mentés meglehetősen nehézkesen ment, hiszen ráadásul még állandóan újabb és újabb elkobzott anyag érkezett és a hadivezetés különféle rendeletekkel igyekezett akadályozni a munkát. Supka Komáromban járván számolt be a *Múzeumi és Könyvtári Értesítő*ben, Mihalik Kassán, Besztercebányán járt és a felvidéki ötvösség emlékeit próbálta menteni, amely egyébként is kedvelt szakterülete volt. A beszolgáltatási kötelezettség kiterjedt természetesen az arisztokráciára is, így néhány olyan esetről is beszámolnak, amikor egy-egy főúri gyűjtemény darabjainak megmentéséről van szó. Így Supka a németland-gyöngyöspusztai Festetics-kastély anyagáról készült leltárt, Varju Elemér az Esterházyak kismartoni, eszterházi és fraknoi kastélyainak, továbbá a budai Tárnok utcai palota tárgyainak mentesítését tudta elvégezni. Csernyelyi Sándor az alsó-korompai kastélyban

⁹ Muz. Kvt. Ért. 1915. 172–173.

¹⁰ Uo. 166–170.

¹¹ Muz. Kvt. Ért. 1915. 1–25.

¹² Muz. Kvt. Ért. 1916. 195–198.

Chotek Mária grófnő különleges ónedény gyűjteményét zároltatta. A közölt listában szép számmal szerepelnek 17–18. századi önkupák, tálak, 19. századi magyar biedermeier vagy empire ötvösmunkák, 18. századi sárgaréz csillárok, stb. Jellemző, hogy e tárgyban mindössze egyetlen közlemény jelent meg az *Értesítő*ben.

A Tanács új feladata: a háború folyamán elsősorban a hadszínterekre, a lövészárkokba kiszállított ún. hadikönyvtárak (kb. 40 darab könyvből álló ládákról van szó) megszervezéséről és elszállításáról kellett gondoskodnia. Kisebb könyvtárakat állítottak fel a kórházakban a sebesültek számára is. Így a „népkönyvtári – és vándorkönyvtári létesítések, nagy tervek, ezekben merültek ki, forgácsolódtak szét.

1917 elején Békefi Remiget bízták meg a Főfelügyelőség vezetésével, és 1918-ban kinevezték újabb öt esztendei megbizatással a Főfelügyelőség új tisztikarát.

Az új – és utolsó – főfelügyelő Békefi Remig, helyettese Mihalik József. Országos felügyelők: Fejérpataky László; Ferenczi Zoltán; Filarszky Nándor, a Magyar Nemzeti Múzeum növénytárának igazgatója; Horváth Géza, aki az állattár vezetője; Hülti Dezső műegyetemi tanár és az építkezések felelőse; Kremer József, a Magyar Nemzeti Múzeum ásvány- és őslénytárának vezetője; Petrovics Elek, a Szépművészeti Múzeum igazgatója; Semayer Vilibáld néprajzos; Várjú Elemér, a Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárának vezetője; Végh Gyula, az Iparművészeti Múzeum igazgatója és Pósta Béla vidéki felügyelő (az Erdélyi Múzeum Egylet képviselőjében).

Azonban a történelem, tudjuk jól, nem ad már igazán teret számukra. 1918 végén a 4. számmal befejeződik a *Múzeumi és Könyvtári Értesítő* pályafutása, és úgy is mondhatnánk, ezzel magának a Főfelügyelőségnek és a Tanácsnak a története is. Ami még hátra van, az a lassú halódás keserves néhány esztendeje.

Egyetlen olyan nagyobb szabású akciót kell még megemlítenünk, amelyről a szakirodalom kevésbé beszél. A Tanácshatalom nyomtatványanyagának archiválására vonatkozó, és e nyomtatványanyag begyűjtésére, ill. szétosztására irányuló tevékenységét természetesen nem eszmei, politikai indítékok támasztották alá, hanem a szorosra vett bibliográfiai szempontok, a nemzeti történelmi dokumentumok megőrzésének kötelessége.

A Főfelügyelőséget erre a feladatra Magyar Zoltán szólítja fel, akit ekkor miniszteri biztosként a Szellemi Termékek Országos Tanácsának likvidálásával bíztak meg.¹³ 1919. augusztus 19-én a Nemzeti Múzeum Könyvtára Igazgatóságának címzett levelében a következőket tudatja:

„A Szellemi Termékek Országos Tanácsa liquidálásakor annak raktárában talált propagandairatok további gyűjteményeit azzal a kéréssel van szerencsém megküldeni, hogy azokat vidéki könyvtárak céljaira letétként kezelni és a Múzeumok és Könyvtárak főfelügyelőségének intézkedésére annak idején kiadni méltóztatásuk.”¹⁴

Szeptember 22-én kelt, ugyancsak Melich Jánosnak szóló levelében közli:

¹³ Magyar ekkortájt írt leirataiban és leveleiben még az egykori cégjelzéses levélpapírokat használja, amelyen ott a nyomtatott felirat: „Szellemi Termékek Országos Tanácsa”, és csak egy bélyegzőt üttetett alá: „Liquvidálásra kiküldött miniszteri biztos”.

¹⁴ OSZK Irattár. 201/1020.

„Néhány héttel ez előtt voltam bátor a Nemzeti Múzeum könyvtára részére küldött kommunista röpirat és plakát-gyűjteményen kívül 10 kollekciót letétben a könyvtárban elhelyezni a végből, hogy azokból a Múzeumok Országos Főfelügyelőségének az igényüket később bejelentendő könyvtárakat elégítthesse ki. – A közoktatásügyi Miniszter Úr Öméltóságának utasítására van szerencsém kérni, hogy levelem átadójának a 10 gyűjteményből egyet, – mely áll egy nagyobb és két kisebb csomagból – kiszolgáltatni méltóztatnék. –”

És valóban a levélen ott található az átvevőnek, a debreceni református kollégium igazgatójának, Varga Zsigmondnak a szignója.¹⁵

A Főfelügyelőségénél Gulyás Pált bízzák meg a jegyzék összeállításával és a nyomtatványanyag begyűjtésének felügyeletével. Gulyás 1920. május 21-én jelenti Mellichnek, hogy „a rendelkezésünkre bocsájtott kommunista kiadványokat az idecsatolt jegyzékben felsorolt példányszámban (összesen 3442 darabot) átvettük”¹⁶, és egyúttal jelenti, hogy a hiányzó debreceni nyomtatványanyagok megszerzésére kérte a debreceni református kollégiumot a királyi ügyészségen keresztül. E levélváltások szerint, ha késlekedve is, de 1920. október végén ez meg is történik.

Gulyás Pál ekkor mint előadó írja már alá ezeket az iratokat, szerepe ebben a munkában mégis figyelemreméltó. Magyary Zoltán pedig a következő, Klebelsberg nevével jelzett gyűjteményegyvetemi korszak meghatározó egyénisége lesz.

A Főfelügyelőség élére (id.) Bibó Istvánt nevezik ki miniszteri biztosnak, aki az ellehetetlenült körülmények között is megpróbálja a testületet fenntartani.¹⁷ Azonban ez mind nehezebbé válik. A Főfelügyelőségnek arra sincs lehetősége, hogy a vidéki múzeumok vezetőinek a terület bejárásához a vasúti kedvezményeket biztosítsa. Így Kiss Lajos, a nyíregyházi múzeum igazgatója panaszkodik, hogy nem kapja meg járandóságait és kénytelen kerékpáron „utazgatni” hosszabb utakra is, mert a vasúti jegyekre saját jövedelméből nincs pénze.¹⁸

De a Főfelügyelőség anyagi forrásainak teljes csődjére talán legjellemzőbb Bibónak egy körirata.

„Nemzeti kultúrpolitikánk anyagi támogatására fel kell használni minden eszközt, hogy a közművelődés fokozására fordítható jövedelmünket minél jobban gyarapítsuk. Fontosnak tartom ezért, hogy a tek. Igazgatóság igyekezzék gyűjtésének körét a levélbélyegekre is kiterjeszteni, s úgy, az intézet leveleiről gyűjtse össze a levél vagy boríték szövegének sérelme nélkül kivágható példányokat, mint az intézetben kívül is kísérelje meg minél nagyobb bélyeganyagot megszerezni, főleg a legrégebb és a háború kitörése óta megjelent magyar bélyegekből. Országos Főfelügyelőségünk feladata lesz, hogy ezeket a sorozatokat méltányos áron értékesítse, s ezzel a beküldött [!] intézet jövedelmét minél erősebben fokozza. Hasonlóképpen Országos Főfelügyelőségünkhöz terjesztendő be a megvételre ajánlott bélyegyűjtemények is.

Kérjük a gyűjtés kiterjesztését továbbá az ex libris rajzokra is, melyek gyűjtését Főfelügyelőségünk szintén tervbe vette. A rendelkezésre álló példányokat lehetőleg több példányban kellene beküldeni. Budapest, 1922. XI. 12.”¹⁹

¹⁵ OSZK Irattár. uo.

¹⁶ OSZK Irattár. uo.

¹⁷ Rendeztetni a feltehetően a Tanácsköztársaság idején hazakerült, „szibériai fogolytáborokból nyert könyvanyagot” és a használhatónak tartott könyveket szétküldeti, vagy a magyar vonatkozásúakat az OSZK-nak ajánlja fel. – OSZK Irattár, 1921.

¹⁸ Nyíregyháza, Vármegyei Múzeum irattára. 1922. máj. 13. JAM 13/1922.

¹⁹ A körirat a Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltárban maradt fenn. SzSzmL. IV. B. 411. 6983/1928 asz.

A begyűjtés eredményeiről nem sokat tudunk, és nyilvánvaló, hogy ez a sziszifuszi feladat sikerrel nem kecsegtethet. A Főfelügyelőség elvesztette a hatáskörébe tartozó intézmények javát. Legnagyobb veszteségeit éppen azok okozták, amelyekre a legtöbb gondot fordította az utolsó esztendőben: így a Kassai Múzeum, az Aradi Közművelődési Ház – amelyet egyébként éppen 1913 októberében avattak fel –, a Székely Nemzeti Múzeum és sorolhatnánk tovább. De megszűnt az a társadalmi háttér, amely egykor életre hívta. A kifosztott, szárnyaszegett ország polgárai üres lélekkel néztek a bizonytalan jövőbe, és a mindennapok gondjai eltakarták a nemzeti műveltség régi nagy ábrándjait. Új hitekre, új tennivágyó férfiakra volt szükség, akik a megmaradt értékekkel való sáfárkodás útját meglelik. 1920 nyarán már készen is állnak azok a tervek, amelyek ezt majd megvalósítják.

A Főfelügyelőségre és a Tanácsra azonban ekkor már nincsen szükség. Ereje elapadt, légüres tér vette körül. Nem élhetett tovább.

A Főfelügyelőség és a Tanács működése: irányítási elvek és módszerek

Az állami felügyelet és elismertetése volt a kiindulópontja a Főfelügyelőség szakmai támogatásának, illetve az állami segítyék megtételének. A Főfelügyelőség alapszabályai is már erőteljesen hangsúlyozták ennek fontosságát. Egyrészt valóban így lehetett egységes szakmai elvek és normatívák szerint működtetni a szétszórta és javarészt rendezetlen gyűjteményeket. Másrészt ez azt is jelentette, hogy az állam ellenőrzési jogot szerzett az eddig öntevékeny, szabadon szerveződő mozgalmak felett. Amíg egyik kezével adott tehát, a másikkal ezt bármikor nemcsak visszavehette, de „fegyelmezésre” is készenlétben tartotta. Nem véletlen tehát, hogy melyek voltak azok a gyűjtemények, egyesületek, amelyek nem vetették magukat alá ennek a felügyeletnek: elsősorban a szabad királyi városok, vagy általában a kiváltságokkal felruházott városok és az egyházak. Utóbbiak közül a katolikus egyházra érvényes ez kiváltképp.

Amikor a Főfelügyelőség megalakult, a királyi leiratot az alapszabállyal és egy kérdőívvel együtt – amely a gyűjtemény adatait kérte számon – megküldték a törvényhatóságoknak, községeknek, nagyobb vagy ismert társulatoknak, egyleteknek és természetesen az egyházi központoknak, így a püspökségnek is. Erre érkeztek be a válaszok a kitöltött kérdőívvel együtt. Ezek az ívek adták a későbbiekben a Főfelügyelőség adattárának alapját és a későbbiekben megjelenő – *Magyar Minerva* anyagát.

Fraknói tíz éves jubileumi visszatekintésében felsorolja azokat az egyházi gyűjteményeket és intézményeket, amelyekre a Főfelügyelőség hatásköre kiterjedt. Ezek között azonban egyetlen római katolikus gyűjtemény sincs, csupán protestáns egyházi intézményekről esik szó.²⁰ Ez azért is sajátos, mert a főfelügyelő személyében

²⁰ A „budapesti, debreceni, máramarosszigeti, pápai, sárospataki és százvárosi ev. ref. collégiumoknak, a halasi és hódmezővásárhelyi ev. ref. főgimnáziumoknak, a kézmárki, lócsei és miskolci ág. hitv. egyházaknak könyvtáraik állami felügyelet alá helyezésére” tér ki FRANKÓI *Visszatekintés egy évtized munkásságára* c. cikkében. = Muz. Kvt. Ért. 1907 121–137, 127.

a Főfelügyelőség élén egy katolikus egyházi méltóság állt. A katolikus egyház azonban kereken visszautasította még a válaszádat is a megkeresésre. Egyetlen idevonatkozó iratról sem tudunk, amely a Főfelügyelőséghez megérkezett volna.

Mi történhetett? Általános érvényűnek lehet tekintenünk azt a példát, amelyet kutatásaink során az egri egyházmegye szolgáltatott. Az egri egyházmegyei levéltár iratanyagában fellelhető a kiküldött anyag iratcsomója, a következő ceruzával ráírt megjegyzéssel: „Ő Nagyméltósága rendelete szerint félre tétetik.”²¹

Fraknói ebben a helyzetben különösen sokat várt attól a körirattól, amelyet 1907 nyarán az akkori kultuszminiszter, Apponyi Albert adott ki a római katolikus és görög katolikus egyházi főhatóságokhoz, felkérve őket, „hogy oly területeken, amelyek régi egyházi műtárgyakban gazdagok, külföldi példára egyházmegyei múzeumokat létesíteni igyekezzenek, vagy amennyiben ez ki nem vihető, a használatban nem lévő műtárgyakat kellő biztosítékot nyújtó városi vagy megyei múzeumokban letét gyanánt helyezték el.”²²

A rendelet eredményeiről és végrehajtásáról nincsenek adataink.

A szegény protestáns gyűjteményeket, kollégiumi, gimnáziumi könyvtárakat a szükség azonban előbb-utóbb a feltételekhez kötött állami segélyek elfogadására kényszerítette. Példaként említhetjük a Ráday könyvtárat, amely 1895-től több alkalommal is kapott segélyt. 1904-ben azonban formai okokból megtagadják a segély folyósítását és csak az állami felügyelet elismerése után kapják meg 1905-ben a kért támogatást.²³

A városok közül talán Körmöc szabad királyi és főbányaváros 1899-ben kelt válaszáat idézzük.

„... van szerencsénk tisztelettel értesíteni, hogy mind a mellett, hogy hivatkozott becses átiratában kifejtettek méltánylása elől el nem zárkoztunk, a városi könyvtárnak és múzeumnak állami felügyelet alá helyezése tárgyában elfoglalt álláspont megváltoztatása, az ez ügyben a városi képviselő testület által hozott határozattal és városi szabályrendeletünk intézkedéseivel szemben – írja a polgármester – egyelőre nincsen módunkban.”²⁴

A visszautasítás okát a polgármesteri irat nem jelöli meg, de valószínű, ez ugyanaz lehetett, mint a Székesfőváros esetében.

Budapest Székesfőváros Tanácsa először 1898-ban utasítja vissza a felügyelet gondolatát. Toldy László főlevéltárnok, akinek feltehetően jó személyes kapcsolatai lehettek Fejérpatakyval, azonban mindent megpróbál, hogy a szerveződő múzeum és könyvtár számára megszerezze az állami segítséget. Így 1900-ban egy beadvánnyal fordul a Tanácshoz, hogy a főfelügyelőség által felkínált kötelepéldányok elfogadásával a könyvtár gyarapítását – külön költségek megkímélésével – megkönnyítsék. A testület a tiszti ügyészséghez utalja a kérdést és szakvéleményt kér. Ez az állami felügyelet nyomatékosan elutasítja: „... ha nem is nagyon, de bizonyos mértékben mégis csak állami rendelkezés alá helyezné a fővárosi múzeumot és könyvtárt, a 12. §. szerint [a Főfelügyelőség alapszabályára való hivatkozás], a kezelési és elszámó-

²¹ Eger, Egyházmegyei Levéltár. Miscellanea. 1684/1898.

²² FRAKNÓI: *Visszatekintés...* (i. m.) 137.

²³ Budapest, Ráday Levéltár, Egyházkerületi jegyzőkönyvek. 1903. okt. 23. 69. – 1905. máj. 3. jkv. 8.

²⁴ OL K 736. 3. cs. 154.

lasi adatok megvizsgálása és rendellenességek feljelentése a miniszterhez, is ki van benne mondva.

És később esetleg új szabályzatot is alkothatna a kormány, amely talán még nagyobb ingerentiát biztosítana az állami felügyeletnek” . . . , amely ha egyszer elfogadott, többet már vissza nem mondható, még akkor sem, ha a segélyezést valamilyen okból a Főfelügyelőség visszavonná. „Ezek a szempontok mindenesetre megfontolandók és mérlegelés tárgyává teendő, hogy ezen bizonyos mérvű állami gyámkodást ellensúlyozza-e az az előny, amely az állami kedvezményekből származhatik.”²⁵

A Tanács a fenti véleményezés alapján természetesen visszautasítja a felügyeletet, sőt a már megküldött kiadványokat is öntudatosan visszaküldi.

Az állami felügyelet elismerése azonban nemcsak korlátokat jelentett, hanem a gyűjtemények fenntartói számára valódi előnyöket is nyújtott. És arról sem feledkezhetünk meg, hogy – mint azt az alapszabály ismertetésekor láttuk – meglehetősen kemény feltételekhez kötötték a Főfelügyelőség részéről is a támogatásokat. Így feltétlenül volt egy előrehúzó szerepe is ennek a procedúrának, hiszen serkentően hathatott a fenntartókra: ha eljutnak önerőből egy bizonyos szintre, akkor a továbbiakban már állami pénzekből is tudnak gyarapodni. Bár ez nem jelentette azt, hogy a felügyelet kiterjesztésétől megszűnhettek volna az eredeti fenntartó kötelezettségei. Számos példát tudnánk hozni, amikor a Főfelügyelőség felszólítja a vármegyei alispánt, vagy a városi testületet, hogy gondoskodjék bizonyos javakról vagy végeztesse el valamilyen munkákat. Ez ugyanakkor tehát a gyűjtemény gondozó, és a vármegyének, városnak kiszolgáltató tisztviselő számára is védelmet nyújtott.

A Főfelügyelőség munkájának hatékonyságát nagyban befolyásolta a VKM-hez fűződő mindenkori viszonya. Ezen belül is elmondható, hogy a miniszter személyével Wlassics minisztersége alatt – aki a testületek alakulásában is tevékenyen vett részt – az együttműködés zavartalannak látszik. Wlassicsnak valóban szüksége volt egy szakértői testületre, hogy intézkedéseit megalapozottan hozhassa, másrészt áttekintése legyen a terület felett. Ennek megfelelően a kapott felügyelői jelentésekre megtette a konkrét lépéseket. Egy példát hoznánk csak: Fejérpataky egyik korai jelentésére Wlassics a következő leiratot küldi:

„. . . értesítem, hogy kifejezett óhajának eleget teendő, jelen rendelettel egyidejűleg a másolatban idézart leiratokat intéztem Kassa szabad királyi város, Komárom, Csík és Udvarhely vármegyék közönségéhez a Felsőmagyarországi Múzeum Könyvtára, – a Kulcsár könyvtár, s a Székely Nemzeti Múzeum támogatása és felkarolása tárgyában, továbbá megindítottam a kolozsvári egyetemi könyvtár új épületére, a pozsonyi jogakadémiai könyvtár nyilvánossá tételére és a dévai múzeum elhelyezésére vonatkozó tárgyalásokat. Felhívom a Főfelügyelőséget, hogy a marosvásárhelyi gróf Teleki Könyvtár érdekében a fenntartó grófi családnál való közbenjárásra s annak eredményéhez képest javaslatételre, továbbá a selmebányai múzeum s levéltár létesítése ügyében szükséges lépések megtételére s értesítem arról, hogy javaslata alapján átíratot intéztem az igazságügyi miniszter úrhoz a sajtóügyi kötelespéldányoknak a vidéki könyvtárak között leendő szétosztása tárgyában. A felügyelőség tagjainak hozzám felterjesztett jelentéseit ide csatolva azzal küldöm vissza, hogy nekik buzgóságukért köszönetemet a főfelügyelőség kifejezni szíves legyen. . . .”²⁶

²⁵ Bp. Fővárosi Levéltár, IV. 1407. b. (polgármesteri ügyosztályok iratai), VII. 4073–1898.

²⁶ OL K 736. 2. cs. 129. – 1899. május 15.

A hosszas felsorolásból kitűnik, mik voltak azok a teendők, amelyekre a főfelügyelőséget létrehozták és kitűnik az a lendület, amellyel az első időkben a felügyelők és a miniszter belevetették magukat a munkába.

Apponyi rövid minisztersége alatt még látszólag nem törik meg ez a lendület, azonban utódai, Zichy János és kivált Jankovich Béla már nem érezhették át azt a küldetéstudatot, amellyel elődeik a hazai közgyűjtemények, vidéki társulatok és egyesületek fejlődését kísérték. A fő gond azonban mindig is elsősorban a költségvetés körül adódott. Bár évről évre nőttek az összegek az I. világháború kitöréséig, ezek folyósításával már a kezdetektől baj volt. Ez nemcsak lassította a munkát, a sok-sok sürgetés, aprólékos, de igen sok — a fennmaradt iratok elszámolása, tanúsága szerint — felesleges feladatot is adott az irodai tollnokoknak. Ennek az irodának a fenntartási költségei évi 5000 forintot tettek ki, amely a következőképpen oszlott meg: személyi járandóságok: 1400, vasúti bérletek: 435, felügyelői utazások, napidíjak: 1200, a főfelügyelőség kiadásában megjelenő könyvtári zsebkönyv munkálatai [*Magyar Minerva*]: 280, szaktanfolyam [régészeti, könyvtári, később természetrajzi]: 1000, irodai átalány: 300, helyiségek fenntartása: 384 forint²⁷.

A szakmai felügyelet gyakorlása általában a helyszínen történt, erről jelentéseket készítettek. Ezekből nemcsak a felügyelőség munkáját követhetjük nyomon, de képet kapunk azokról az állapotokról is, amelyek az 1890-es évek végén, a század elején jellemzik az alakuló új gyűjteményeket. Főként Wosinszky Mór jelentései igen tanulságosak számunkra. Nemcsak közgyűjteményeink nehéz helyzete tárul elénk, de ezekből az írásokból válik világossá, miért is volt olyan égetően szükség egy ilyen szakmai, felügyeleti testület felállítására.

Wosinszky Hampel József helyére lépett, amikor az — alig másfél esztendei közreműködés után — lemondott. Aprólékos, nagy gonddal összeállított, az egész országot bejáró jelentéseiből kirajzolódik vidéki közgyűjteményeink meglehetősen sanyarú állapota. Néhány példa. 1901 nyaráról:

„Aradon ért felügyelői utam kezdetén a legnagyobb csalódás. A Kölcsey Egyesület régészeti múzeumát vagy régiségtárát hiába kerestem, de találtam a város színházépületének II. emeletén elhelyezett szabadságharc múzeumnak egy félre eső, hozzáférhetetlen helyén egy nem is kamrának, hanem fülkének nevezhető, ablak nélküli, egy lépés széles s 2 lépés hosszú, teljesen sötét helyiséget s ebben két kis polczon cserépdarabokat, gipszből utánkészült néhány edényt, s apró lim-lomot. E kis vacak-kamra képezi hazánk egyik legnagyobb, leggazdagabb, legszebb s legintelligensebb városának és vármegyéjének régiségtárát! E kis lim-lomra, amely összesen nem ér meg 100 forintot, a főfelügyelőség 3 éven keresztül összesen 1800 koronát költött.”

És természetesen a visszaélésekre is fény derül egy-egy ilyen helyszíni vizsgálatkor. Még mindig Aradon maradvá:

„Megjegyzem, hogy az évi állami segély a Kölcsey-egyesületnek azon célra adatott, hogy abból Dömötör László tanár Pécskán ásatásokat rendezzen, de az 1899 évi 600.- korona segély nem lett Dömötör Lászlónak átszolgáltatva s nem történt ásatás. Én az ügy tisztázása végett Dömötör Lászlóval felkerestem a Kölcsey-kör elnökét, Varjassy tanfelügyelőt, ki azonban nem adhatott felvilágosítást, de megígérte, hogy megvizsgálja az ügyet és egy héten belül megadja a főfelügyelőségnek az ígért választ. Miután a jelentés a mai napig nem érkezett, de másrészt a főfelügyelőség aktáinak kivonataiból azt látom: hogy 901-ben

²⁷ OL K 736. 3. cs. 166.

121. sz. a. található a Kölcsey-egyesület számadása, Dömötörnek 1899 és 1900 évben végzett ásatásáról felvilágosítás volna ez ügyben az elnökségtől kérelendő.²⁸

„Besztercebányán csak alig egy éve fáradoznak a múzeumon. Sok jóakaratot és buzgóságot, vérmes reményeket, de kevés kézzelfoghatót találtam. Egy régi toronynak egymás fölötti 4 piciny sötét helyiségében van egy kis természetrajzi gyűjtemény, néhány hadtörténeti tárgy, modern majolikák, egy kis numizmatikai kollekció, néhány festmény, ezek között Libaynak aquarelljei s egy kis könyvgyűjtemény, melyben a hazai régészeti kiadványok majd mind képviselve vannak. Nyaktörő rossz lépcsőkön lehet csak a teljesen alkalmatlan helyiségekhez hozzá férni, a nagyközönség számára nincsenek is rendes nyitási napok, nem is keresek fel itt senki, ha azonban itt-ott egy-egy kíváncsi turista akad, ki múzeumot keres, hosszabb utánajárással megmutatja ezt neki egy városházi szolgáló. Magam is csak nagy nehezen nyertem beocsátást. . . .”²⁹

„A dévai múzeumot melyre csak hosszú keresés után akadtam, melyet a nagyközönség alig ismer, a főreáliskola udvarának egyik zugában álló rozoga mellék épületben találtam, melyhez egy lakatlan szolgáló lakás és az internátus ragályos betegeinek elhelyezésére szolgáló helyiségen keresztül jutottam. . . .”

„. . . A tárgyak nagy része [a gyulai múzeumban] szabadon hever 12 asztalon, ahonnan a látogató közönség azt veheti ami neki tetszik. Az asztalokon nem korszak szerint vannak a tárgyak kiállítva, hanem összevissza, amint odafértek. Igyekeztek ugyan az utóbbi időben a felügyelőség felszólítására a gyűjteményeket megszámozni, s leltárba venni, de ez egészen hasznavehetetlen munka. Minden asztal tárgyai külön-külön lettek leltározva és pedig nem folytatólagos számokkal, hanem minden egyes asztalon újra egytől kezdve úgy hogy ugyanazon szám annyiszor fordul elő, ahány asztal van [. . .] A vastárgyak nincsenek preparálva s így tovább pusztulnak. Még arra sincs pénzük, hogy időnként felajánlott leleteket megvegyék. A múzeum custosa egy ottani népiskolai öregtanító: Domonkos, kinek azonban régészetről halvány fogalma sincs . . .”³⁰

„Nagyvárad különálló szépmúzeumában a biharmegyei és nagyvárad régészeti és történelmi egylet régiségei s az Ipolyi-féle nagy becsű gyűjtemény van kiállítva s mindkettőnek külön custosa van. [. . .] Rendezetlenül halomra vannak rakva a legszebb praehistorikus leletek, s a szépen elrendezett pedig úgy látszik szemmérték szerint csoportosítottak, így római kori remek ezüst karvédó mellett egy körülbelül ugyanakkora modern hímezett hálósapka van kiállítva. . . .”³¹

De idézhetünk jó példákat is:

„A gyulafehérvári múzeum keletkezéséről tudomást vehet mindenki, ki a vasútról a városba érkezik. A város legjobban oldotta meg az egyesületi gyűjtemények elhelyezésének kérdését, azzal, midőn a milleneum alkalmával egy virágos kertbe épült óvoda épületét engedte át az egyesület múzeumának. Kellemes benyomást gyakorolnak már a kertben az épület körül s az előcsarnokban csinosan elhelyezett római kőemlékek. A múzeum-épület 4 szobát foglal magában, melyek egyike iroda és laboratóriumnak van berendezve. A gyűjtemény néhány praehistorikus edénytöredék kivételével kizárólag apulumi leletekből áll, melyek nagy gondtal és ízléssel vannak egészen csinos szekrényekben elhelyezve. A szobák festése és berendezése körülbelül 700 frt-ban került, de csak a fele részére talált eddig az egyesület fedezetet. . . .”³²

Máskor kitűnik, hogy a felügyelőség által kapott összegekkel nem megfelelően bánnak: a Kőszeg melletti velemi ásatásokról szólva Wosinszky megjegyzi „. . . többet tesz ki az ásatást vezetőnek személyi kiadása, mint az összes napszámok, amit különben a főfelügyelőség már kifogásolt.” Megállapítja továbbá ugyanitt:

„Sajnos hogy e kiválóan fontos telep gazdag leletei külföldre kerülnek. Biztos tudomásom van arról, hogy ismét előkerült leleteket vásárolt már a British Múzeum, a berlini királyi múzeum; a bécsi udvari múzeum bronzkori termék 9.ik szekrényében pedig magam láttam velemszentvidi tokos kalapácsokat,

²⁸ OL K 736. 5. cs. 447.

²⁹ Uo.

³⁰ Uo.

³¹ Uo.

³² Uo.

késeket, borotvákat, lándzsákat. . . még pedig a legszebb példányokban. Kőszegen Báró Miske Kálmán-nak [az ásatások vezetőjének] is van egy 7 szekrényt betöltő velemszentvidi remek gyűjteménye. . . Ezen jövedelmező régiségkereskedés folytán kincésások állandóan turják e fontos telepet [. . .] Legfőbb ideje tehát, hogy e fontos telep avatatlan feltűrésének eleje vételessék, s ezt azzal lehetne elérni, ha a Főfelügyelőség a szombathelyi múzeumnak a velemszentvidi ásatásra nagyobb segílyt venne előírányzatba, azon kikötés mellett, hogy a szombathelyi culturegyesület egy a központból kiküldendő szakember vagy a vidéki múzeumok egyik gyakorlottabb custosának vezetése alatt 3–4 héten keresztül egyfolytában eszközöltetne ásatást. . . ”

Wosinszkynek meggyűlik a baja a lelkes megszállott mániákusokkal is. Közülük az egri Bartalos Gyulát említenénk, aki „néhány éven keresztül” 800–1000 Kr. állami segílyt kapott „honfoglaláskori védvonalak” kutatására.

„Miután > honfoglaláskori védvonalak < nem léteznek – írja Wosinszky – kíváncsi voltam, mily iránnyú Bartalosnak kutatása, azért felkerestem őt Egerben. Bartalos óriási szorgalommal félig belevakulva összeírt minden adatot, amit > limes, vár, sánc, árok, ördögárok, csörszárók, ördögtorony, vaskapu, Dömörkapu, gyepű < s hason nevezetek alatt krónikákban s oklevelekben talált [. . .] a helyszíni bejárásoknál ott is látott kőfalakat; illetőleg alapokat ahol csak természetes szikla állott ki a földből, de emberi kéz munkájának nyoma sincs. . . ”³³

A kor kezdetleges viszonyaira utal, hogy a felügyelő gyakran a legelemibb ismeretekre is maga kénytelen megtanítani a gyakorlati terepen a custost. Ez egyaránt vonatkozik az ásatások alapmódszereire, vagy a tárgyak regisztrálására, meghatározására. Ugyancsak Wosinszky írja a temesvári múzeumi látogatásáról beszámoló jelentésében: „Hogy az új custosnak megadhassam a legszükségesebb felvilágosításokat, úgy véltem azt a legcélszerűbben megtenni, hogy kiszedtem a szekrényből a teljesen rendezetlenül kiállított régészeti anyagot s korszakok egymásutánjában csoportosítottam azt. . . ”³⁴ Máskor, így Szabadkán, Gyulán, a már említett Domo-kos tanítóval, a vélhető lelőhelyeken maga kezd – sokszor csak egy napig tartó – próbaásatásokba, hogy gyakorlati útmutatásokat adjon olyanoknak is, akik még ásatásokon soha nem vettek részt.

Wosinszkyt országjáró tapasztalatai meggyőzték arról, hogy az egységes régészeti leírások szabványosítását, egységes keretek közé foglalását haladéktalanul el kell végezni. Így született meg az a szabálygyűjtemény, amely a múzeumi tárgyak leltározásának, katalógizálásának részletekbe menő leírását adja meg. Wosinszky szétküldte tervezetét a többi felügyelőnek is, akik észrevételeiket hozzáfűzték. Ezekből is kiténik, hogy általában a Nemzeti Múzeum gyakorlata volt a példa, de találkozzunk olyan esettel is, ahol nem lévén a Nemzeti Múzeumban a megfelelő gyűjteményegység, külföldi mintát vesznek alapul; így Jankó János a néprajzi anyag számára a berlini gyakorlat követését tartotta megfelelőnek.

A másik sarkalatos kérdés a szakképzés megoldása. A kezdetektől fogva a különféle szaktanfolyamok meghirdetését feladatul tűzték ki. Az első esztendőben már sor került a régészeti szaktanfolyamra, és ennek eredményeit Wosinszky is sok helyen tapasztalta. Azonban – talán Hampel kofai távozása miatt is – hosszú ideig nem került újabbakra sor, és az egész ciklus alatt mindössze két régészeti szaktanfolyam volt. Ugyanakkor a könyvtári szaktanfolyamok sűrű egymásutánban követték

³³ Uo.

³⁴ OL. K 736. 6. cs. 598.

egymást, 1907-ben már az ötödiket hirdették meg. Ennek a programját közölték a *Magyar Könyvszemlében* is.³⁵ A tanfolyam előadói az egyes szakterületek legkiválóbbjai voltak: Fejérpataky, Ferenczi Zoltán, Varju Elemér, Gulyás Pál. Tartalmában is felölelte az akkori követelmények szerinti teljes ismeretanyagot, így paleográfát és kézírattant a legmagasabb óraszámmal (16 óra), könyvtártant (Ferenczi), bibliológiát, könyvismeretet (Varju) és bibliográfiát (Gulyás) 12–12 órában tanulhattak a hallgatók, akiknek egy részét intézményük küldte ki, mások saját költségükön iratkoztak be. A felügyelőség útiköltségüket megtérítette és személyenként 100 koronával járult hozzá egyéb költségeikhez. A résztvevőket maga Fraknói köszöntötte. Ezeknek a nagyon korán indult könyvtári szaktanfolyamoknak köszönhetően is, Fejérpataky már 1902-ben megállapíthatja: „... e tekintetben az állapotok nem mondhatók országszerte rosszaknak, mert a könyvtárak legtöbbjének megvan a jól-rosszul, de valahogy mégis csak vezetett katalógusa, lévén enélkül a könyvtár hasznavehetetlen.”³⁶

1901-ben nyári természetrajzi tanfolyamot is rendeztek, amelynek programját Horváth Géza dolgozta ki, felügyelője pedig Krenner Géza volt.

„A tanfolyam, melynek különösen gyakorlati iránya volt, megtartott július hó első két hetében, részben a nemzeti muzeumban, és a hozzátartozó növénytári osztály helyiségeiben, részben pedig a tud. egyetem ásványtani és geológiai intézetében, és össze volt kötve kirándulásokkal a szabad természetben. . .”³⁷

Az első néprajzi szaktanfolyamot 1903-ban rendezték meg. A szakmai tudás emelésére kézikönyveket és útmutatókat irattak és adtak ki. Így elsőként Ferenczi Zoltán *Könyvtártana* jelent meg 1903-ban, Báthy Zsigmond *Útmutató néprajzi múzeumok szervezéséhez* c. munkája 1906-ban, Szalay Imrétől az *Útmutató a múzeumok és könyvtárak építéséhez* 1908-ban, Bella Lajostól *Az őstörténelmi régiségtudomány kézikönyve* ugyancsak 1908-ban. Hampel József már 1899-ben megbízást kapott *Ókori régiségek Magyarországon* címmel egy régészeti kézikönyv megírására, amit többször is visszamondott, majd újra elfogadott. Végül a munka nem jelent meg.

Milyen juttatásokkal segítette még a Főfelügyelőség és a Tanács a közgyűjtemények fejlődését?

A könyvtárak számára mindenekelőtt a kötelezpéldányokból való részesedés lehetősége volt a legvonzóbb. Így olyan könyvtárak is benyújtották ez irányú kérelmeket, amelyeket erre nem tartottak érdemesnek. Például a szegedi tisztviselők Otthon-körének folyamodványát azzal utasították el, hogy csak könnyebb olvasmányokat kértek és ezek nem tartoznak a Főfelügyelőség hatáskörébe.³⁸ Általában a vidéki új egyetemek, vagy nagyobb líceumi, kollégiumi, esetenként gimnáziumi könyvtárak részesültek ebből a juttatásból, vagy egy-egy kiemelt múzeumi vagy régészeti társulat.

A háború utáni nehéz helyzetben a külföldi folyóiratok és könyvek beszerzése is – elsősorban anyagi okok miatt – nagy nehézségekbe ütközött. Ezért megalakítják

³⁵ *A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének ötödik könyvtárnoki szaktanfolyama* = MKsz 1907. 190–191.

³⁶ OL K 736. 5. cs. 499.

³⁷ OL K. 736. 6. cs. 543. Krenner József jelentése.

³⁸ OSZK Irattár 1917.

a Külföldi Folyóiratokat és Könyveket Elosztó Bizottságot. Pekár Gyula az elnök, Isoz Kálmán a főtitkár, Gulyás Pál pedig az előadója a bizottságnak. Utóbbi végzi a folyóiratok szétosztásának és beszerzésének munkáját. 1921. március 30-án Isoz egy leiratot intéz a Főfelügyelőséghez, amelyben felkéri,

„... hogy a vezetése alatt álló intézet könyvtáraiba járt olyan külföldi folyóiratokról és folytatólagos kiadványokról, melyek vétel útján kerültek az intézet birtokába, nyelvek szerint külön-külön csoportosított jegyzéket szíveskedjék összeállítani s bizottságunknak megküldeni, mely jegyzékekben egyúttal az is feltüntetendő, hogy az illető kiadványok szállítása mely időpontnál szakadt meg. Az igények bejelentésénél méltóztassék figyelembe venni, hogy a szóban forgó elmaradt folyóiratokat és könyveket még a legkedvezőbb esetben is előreláthatólag csupán bizonyos ármérsékléssel – esetleg az idegen valutáknak béke áron való felszámításával sikerül majd megszerezniünk s hogy a beszerzési költségek természetesen a kérelmező intézet javadalmát fogják terhelni. . .”

A szükséges példányok beszerzésénél a cserét sem zárják ki, ezért kérnek egy olyan jegyzéket is, amelyben az illető intézmény esetleges cserepéldányait közli. Gulyás Pál júniusi leiratából már az is kiderül, hogy szabályos licitálás folyik az egyes folyóiratokra és példányokra. Ezért a jegyzékeket ezzel a kéréssel küldi vissza:

„szíveskedjék megjelölni, melyek azok a könyvek és folyóiratok, amelyekért az intézet vezetősége a békevaluta tízszeresét (pl. 1 dollárért 50 K-át), melyek azok, amelyekért a békevaluta ötszörösét (1 dollárért 25 K-át), melyek azok, amelyekért a régi békevalutát (1 dollárért 5 K-át) hajlandó fizetni, s végül melyek azok melyekre csupán abban az esetben tart igényt, ha a Bizottságnak módjában lesz őket teljesen ingyen kieszközölni.”

Felhívja a figyelmet arra is, hogy a könyvek és folyóiratok ára külföldön is emelkedett, általában 100%-kal, „úgy hogy pl. egy békeidőben 25 frankos folyóirat kötet ma legalább is 50 frankba kerül s így 500, 250, vagy 50 frank fizetéséről lenne szó.” Az egész akciót különben az amerikaiak kezdeményezték, de megbízott vezetőjük, Ray A. Legato nem számítva ekkora keresletre, az ingyenes szétosztást csak kis mértékben engedélyezte, és a többieknél is csak egy kisebb vagy nagyobb árkedvezmény megadásához járult hozzá.³⁹

A Nemzeti Múzeum könyvtárának duplumait is szétosztották a könyvtárak között. Fejérpataky 1917-ben kelt levele szerint „A Széchenyi orsz. könyvtár másodpéldányainak kiválasztása és jegyzékbe vétele ez idő szerint folyamatban van. Ezen hosszan tartamú munkálat befejezte után a nélkülözhető másodpéldányokat vidéki könyvtárak részére leendő szétosztás céljaira a Múzeumok és Könyvtárak orsz. Főfelügyelőségének fogom átadni. . .”⁴⁰

Az 1922-ben pedig ezeket a duplumokat szétosztották az „elűzött egyetemek között”, mint Bibó 1922 nyarán kelt, a ceglédi városi közművelődési könyvtár kérésére írt válaszából tudjuk.⁴¹

Az állománygyarapítás másik bevált módja volt, hogy egy-egy alkalommal szétküldtek kézikönyveket, irodalomtörténeteket, vagy egyéb történeti munkákat. Így Beöthy Képes *irodalomtörténetét*, az *Osztrák Magyar Monarchia írásban és képben c.* munkát, stb. Ezzel kívánták kiegészíteni az ajánló jegyzékek anyagát, és biztosíta-

³⁹ Uo.

⁴⁰ OSZK Irattár. 316/1921.

⁴¹ OSZK Irattár. 372/1922.

ni egy-egy általuk fontosnak ítélt mű meglétét. Ebben a tevékenységben főként az Athenaeumra támaszkodtak, amelynél egyébként saját kiadványaikat is nyomtatták.⁴²

Hozzá kell azonban tenni, hogy ezek a juttatások nem voltak érvényesek a népkönyvtárakra, amelyek létesítése a Tanács hatáskörébe tartozott és amelyre ezúttal – a szakirodalom bősége miatt – nem térünk ki.

A múzeumok számára ugyanígy bizonyos esetekben duplumanyagot engedtek át. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1901 augusztusában engedélyezte, hogy a Nemzeti Múzeum éremgyűjteményéből a másodpéldányok átadathassanak a vidéki múzeumok részére, oly feltétellel

„... hogy az illető vidéki múzeum a múzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelőségének felügyelete alá tartozzék, azonkívül pedig hogy érdemes legyen az ily kedvezményre. Ez érdemesség elbírálása a múzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelősége hatáskörébe tartozik. Kedvező esetben is csupán akkor adhatók másodpéldányok örök letétképp vidéki múzeumoknak, ha mindenkor kellő szám áll belőlük rendelkezésre oly célból, hogy azok a Magyar Nemzeti Múzeum éremtári hiányainak pótlására csereanyagul szolgálhassanak.”⁴³

A meglévő lehetőségek maximális kihasználására törekedtek, így például szétosztották a párizsi világiállítás után használatlanul maradt vitrineket. A vidéki múzeumok gyűjteményeinek rangját letétként kihelyezett tárgyakkal próbálták emelni, főként képzőművészeti anyagok esetében. De antik szobormásolat-gyűjteményeket, vagy egyéb másolatokat festményekről is, jó minőségben küldtek szét. A felügyelőség viszonylag nagy számban foglalkoztatott is festőket, akik külföldi képtárakban készítették ezeket a másolatokat, így Boruth Andort, Éder Gyulát, Burger Lajost, Endrey Sándort, Emericzy Andort, Ferenczy Józsefet, Horthy Bélát, Kacziány Ödönt, Papp Gábort, Segner Lajost, Szamosy Lászlót, B. Brauecker Stinát. Más anyagrészekről „a sokszorosító technika legjobb módszerei szerint készített reprodukciókat” vásároltak meg. Elfogadva azt az elvet, amit Fraknói is vall: „... az ízlés fejlesztésére jó másolatok is hatást gyakorolhatnak, a művészet forrásaiból fakadó nemes gyönyörök részévé tehetik a közönséget.”⁴⁴

A Felügyelőség egy külön körlevélben hívta fel a figyelmet a múzeumi tárgyak vámmenteségére vonatkozó, még 1882-ben megalkotott rendeletre, megadva az iránymutatást, sőt a szükséges nyomtatványok mutatványait is mellékelte. Így akaráván serkenteni az egyes gyűjtemények vezetését a közvetlen külföldi vásárlásokra, vagy ajándékok megszerzésére.⁴⁵

Egységes elveket dolgoztak ki a leletek és a tárgyak, a kiadványok leírásához és ezzel egy egységes szabványosításra törekedtek. De ugyanennek a jegyében megszabták azt is, hogy milyen méretekben, hogyan építsék az egyes tárlókat, polcokat, berendezési tárgyakat. Egységes tervrajzokat küldtek szét, sokszor még a mesterek címét is megadták.⁴⁶

⁴² OL K 736. 6. cs. 584.

⁴³ OL K 736. 5. cs. 471.

⁴⁴ FRAKNÓI: *Visszatekintés...* (i. m.) 130.

⁴⁵ 1905. III. 14. OL K 736.

⁴⁶ Sopron, Városi Levéltár, IV/39/913.

Az alapszabályok szerint a testület feladata volt a csere megszervezése. 1901-ben a Magyar Tudományos Akadémia közvetítésével, a minisztérium felszólítja a Főfelügyelőséget: véleményezze az akadémiák nemzetközi szövetségének Párizsban hozott határozatát a közkönyvtárak nemzetközi cseréjének megoldására. Fejérvapatak választásában kifejti:

„A könyvek nemzetközi kikölcsönzését szabályozó akadémiai tervzet minden tekintetben kifogástalan és kellő elővigyázatot és garanciát biztosít, amellelt megfelel a nagy részt már most fenálló gyakorlatnak: úgy hogy a fűség hatáskörébe tartozó könyvtárak és gyűjtemények szempontjából nem merülhet fel ellene semmi aggály sem.”⁴⁷

Az így megerősített cserekapcsolatoknak különösen majd 1920 körül lesz igen nagy jelentősége, amikor az az állományok gyarapításának egyik legfontosabb és elérhetőbb módja lesz.

A Főfelügyelőség hatáskörébe tartozó gyűjtemények kötelesek voltak a megadott szempontok szerint minden évben benyújtani a jelentéseiket. Ehhez állandó nyomtatványokat használtak, amelyeken egységesen kapták meg a számadatokat, illetve ezeket kellett kitölteni. Ezt egy írásbeli jelentés egészítette ki, amelyben nemcsak részletesen el kellett számolniuk a kapott összegekről, de fel kellett tüntetni felhasználásukat is. Itt számoltak be az éves ásatások eredményeiről, sokszor tételesen közölve a leletanyagot is. E jelentések alapján, ezeket értékelve, kiegészítve a személyes felügyelői benyomásokkal állapították meg a következő évi segély összegét. Másfelől ezek a jelentések szolgáltak alapul a Főfelügyelőség és a Tanács által közreadott *Magyar Minerva* c. adattár egyes kötetéhez is. Az első *Minerva* 1900-ban jelent meg.

1907-től, a *Múzeumi és Könyvtári Értesítő* megjelenésétől itt is közölték — ha nem is szó szerint — a jelentéseket. Ha az utolsó, már háború alatti évek összefoglalásába betekintünk, mérhetjük fel igazán, mekkora munkát végzett a Főfelügyelőség ez alatt a húsz esztendő alatt és hogyan alakította ki, szilárdította meg hazai közgyűjteményeink egész sorát. Nemcsak új épületeket emeltek és töltöttek meg tartalommal, hanem vidéki városaink javarészeiben tudatosították az igényt a tudományos értékű múzeumok, a közönséget, az olvasókat szolgáló közkönyvtárak megbecsülésére. Patinás vidéki múzeumaink java nemcsak e korban keletkezett, de jellemző arculatát is ekkor nyerte el. Láttuk, ehhez mennyi aprólékos, mindenre kiterjedő és átgondolt irányítási metódus vezetett. Szerencsés találkozás volt ez a magyar közműveltség emelésére szövetkezett közszellemmel, társadalmi akarattal. Ahol ez hiányzott, az elvetett mag nem szökkent szárba és az alapítások elhaltak. Akár népkönyvtárról, akár múzeumi kezdeményezésről volt szó. Az utókor azonban elsősorban az eredményeket látja fontosabbnak, nem a sajátos magyar viszonyok táplálta kudarcokat. Ezért is nyúlt vissza 1934-ben Hóman Bálint a Főfelügyelőség példájához, amikor a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsán belül felállította a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségét, sőt irányítási módszereiből számosat szinte változtatás nélkül használt fel. Talán abban reménykedett, hogy az újra éledő, erejét visszanyerő ország polgáraiban lesz annyi akarat és tennivágyás, amelynek felhasználásával kiegészítheti a szűkös állami lehetőségeket. Támogatni az öntevékeny társadalmi tevé-

⁴⁷ OL K 736. 5. cs. 454.

kenységet, ugyanakkor helyes és kívánatos mederbe terelni azt – ez volt az a kettős elv, amelynek sikeres megvalósításával a Múzeumok és Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége és a Tanács a századvégtől az I. világháborúig a magyarországi köz-műveltség emelésének aranykorát teremtette meg.

VOIT, KRISZTINA

**Ein Abriss der Geschichte der öffentlichen Sammlungen seit der
Jahrhundertwende bis 1949. II.**

Die in zwei Teilen veröffentlichte Abhandlung (der erste Teil erschien im Nummer 1/1992 unserer Zeitschrift) gibt einen Überblick des Systems der öffentlichen Sammlungen in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. Sie sucht eine Antwort an die Frage, welche Rolle die jedesmalige staatliche Direktion in der Gestaltung des gegenwärtigen Systems der ungarländischen öffentlichen Sammlungen spielte, mit welchen Methoden sie die Resultate erreichte, und welche Verbindungen sie mit den verschiedenen sozialen Kräften, Bewegungen und Institutionen hatte. Die Verfasserin war neugierig auch darauf, wie sich die jedesmaligen wissenschaftspolitischen Forderungen in der Gestaltung der verschiedenen Sammlungen verwirklichten. Sie untersuchte auch die Frage, welche eigenartige Elemente in den einzelnen historischen Perioden sich anmeldeten, wer die bestimmenden Individualitäten, die Richtungsweisenden und die Vollstrecker waren. Und nicht in letzten Range: wie diese kulturpolitische Tätigkeit zu werten ist. Die Abhandlung gibt eine Antwort an diese Fragen anhand eines reichen Archiv- und Quellenmaterials.